

Multikultúrna výchova a kultúrna identita (Ako adekvátne pochopiť inakosť spolužiaka?)

Erich Mistrík

Európa nehľadá svoju zvláštnosť v nejakej homogénnej identite, vo vnútornej nerozlíšenosti a rovnorodosti. Voči iným svetadielom a iným kultúrnym okruhom sa Európa chce odlíšiť práve svojou vnútornou členitosťou, nakopením rôznorodých a veľmi odlišných kultúrnych tradícií na malom priestore. Takto sa Európa vyvíjala a takto funguje aj dnes. (Je známe nadšenie turistov z USA, ktorí sú fascinovaní skutočnosťou, že v Európe stačí prejsť niekoľko kilometrov a ocitnú sa v inom svete - na rozdiel od ich materskej krajiny.)

Z našej európskej diaľky sa skutočne iné kultúry (najmä ázijské) zdajú značne homogénnejšie a menej vnútorne členité, hlavne nie na malom priestore. Je to síce ilúzia - aj v Ázii je možné v tzv. veľkých kultúrach Číny a Indie nájsť množstvo subkultúr a prieniky s inými kultúrnymi tradíciami, aj v Latinskej Amerike je možné sledovať kríženie rôznych kultúr o Afrike už ani nehovoriac - a teda ťažko hľadať špecifikum Európy práve v tejto charakteristike. Aj tak však Európa v sebe nesie ako svoju neoddeliteľnú vlastnosť prienik kultúrnych tradícií.

Na Slovensku sme si dlhé desaťročia mysleli, že je kultúrne homogénne a že všetky tie kultúrne prieniky sa nás v podstate netýkajú. Ako by to všetko išlo mimo nás a my - Slováci - sme sa pomeriavali či budovali si svoju odlišnosť hlavne Čechom a Maďarom. A to nielen počas komunizmu, ale aj po jeho rozklade.

V posledných rokoch sa nám však so stále väčšou naliehavosťou prihovára vnútorná členitosť Slovenska. Už od pádu komunizmu si začíname uvedomovať, že sme vnútorne rôznorodí: Že tu okrem Slovákov žijú aj iné národnosti (či národy?) - Maďari, Česi, Rusíni a ďalší, čo sme si v minulosti s chuťou nevšímali. Že tu žijú aj etniká z iných civilizačných okruhov, nielen z euro-atlantického - Rómovia, Vietnamci a ďalší. Že všetci menovaní sú aj vnútorne kultúrne rozlíšení - žijú tu skinheadi, gotici, kriminálnici, yuppies a mnoho ďalších.

Zrazu so všetkou naliehavosťou zisťujeme, že ten druhý (tí iní) vedľa mňa je (sú) iný (iní). Je to paradoxné, ale na konci 20. storočia, ktoré je charakteristické

obrovskými komunikačnými a informačnými prienikmi, pohybmi hodnôt a ľudí - sme zrazu prekvapení, že ten druhý je iný. A už vôbec na to nie sme pripravení.

Čo znamená konštatovanie, že môj sused je iný?

Prvé, čo si „obyčajný slušný Slováč“ uvedomí je, že ten druhý má iný majetok - buď sa vozí na BMW, alebo prespáva na ulici. Potom si možno všimne, že ten druhý číta iné (nota bene - „nepriateľské“) noviny, čo znamená, že je na druhej strane politickej barikády. „Obyčajný slušný Slováč“ už takto má dostatok dôvodov na to, aby toho druhého znevažoval a odmietol.

A čo v takom prípade, ak ten druhý má ešte aj tmavšie vlasy a tmavšiu pleť? Vtedy je to buď „špinavý Cigán“, ktorý má chcieť okradnúť, alebo „albánsky mafán“, ktorý ma chce podrezať. Hodnotenie je rýchle a jednoznačné.

„Obyčajný slušný Slováč“ už vôbec neuvažuje nad tým, z akého kultúrneho a sociálneho prostredia ten druhý vyrástol, akých má súrodencov, aké túžby sú mu vlastné, ako cíti a aké vedomosti si váži, akú má fantáziu...

Bolo by dobré, keby si toto všetko náš Slováč uvedomil. Vtedy by totiž zisťoval, že inakosť toho druhého môže mať aj svoje dôvody a že ten druhý musí byť iný. Uvedomil by si však možno aj fakt, že on - „obyčajný slušný Slováč“ -tiež nepôsobí celkom samozrejme, ale tiež môže pôsobiť ako iný, odlišný - pre toho druhého.

Ak odmietam druhého človeka preto, že je iný, musím rátať s tým, že on odmietne mňa - lebo aj ja som iný, hoci nie pre seba, ale pre neho. Pre neho je však samozrejmomou pozíciou a pohľadom na svet jeho pozícia a jeho pohľad.

Uvedomenie toho, že inakosť je vždy vzájomná, patrí k prekvapujúcim a mnohokrát nepriznaným zisteniam súčasného Slovenska.

Znamená odlišnosť dvoch ľudí, že nemôžu nájsť odlišnú reč, že sú teda nesúmerateľne iní? Je odlišnosť, inakosť niečím do seba uzavretým, jasne odlišiteľným od inej inakosti? Domnievam sa, že nie. Odlišnosť je vždy výsledkom nejakého vzťahu, vzniká vo vzťahu a so zánikom tohto vzťahu zaniká aj odlišnosť. Česi, ktorí sa jednoznačne identifikovali vo svojej odlišnosti od Nemcov, Nemcov vystažovali a začali sa identifikovať vo svojej odlišnosti od Slovákov. Táto ich druhá sebaidentifikácia trvala dosť dlho, ale s nami sa pred nedávnom rozviedli. Vtedy stratili sebareflexiu a len ťažko si budovali reálne vedomie svojej identity - čo si ani neuvedomovali, dokonca o sebe tvrdili, že s vlastnou identitou nemajú problémy. Dnes pri narastajúcich konfliktoch s Rómami s prekvapením odhaľujú u seba vlastnosti, ktoré nečakali -

vid' problém so stavbou múru v Ústí nad Labem. Česká sebavedomá sebaidentita dostáva vážne trhliny - tak ako dostáva vážne trhliny aj slovenská sebavedomá identita vo vzťahu k Rómom. Tak Česi ako aj Slováci si tieto trhliny neradi priznávajú...

Moja identita, moja odlišnosť vzniká a formuje sa len vo vzťahu k druhému. Som tak odlišný od druhého človeka, v akom vzťahu k nemu sa nachádzam. Jeho identita podstatným spôsobom ovplyvňuje moju, lebo vzťah medzi nami sa buduje len na základe našich pováh, na základe nášho správania a pod., teda na základe našich identít. (Tie sú pri vstupe do vzťahu až trochu iné, ale o tom neskôr.)

Kultúra a inakosť druhého človeka preto nie je niečím mimo mňa a nezávisle odo mňa. Mojm vzťahom k nemu formujem jeho pohľad na svet a jeho identitu - ale tak isto on formuje môj pohľad na svet a moju identitu. Jeho kultúra a jeho inakosť sa stávajú súčasťou mojej osobnostnej kultúry. Naše osobnostné kultúry sú buď ako dve zrkadlá, ktoré sa v sebe navzájom odrážajú, alebo ako dve kvapaliny s rôznou hustotou, ktoré sa zlievajú, miešajú a zasa oddeľujú. Jeho kultúra tak nie je niečo mimo mňa, ale je vo mne ako dôležitá súčasť mojej identity.

Nikdy však nie som len v jedinom vzťahu, ale vždy v množstve vzťahov. Okolo ma sa pohybuje množstvo zrkadiel (nikdy sa nezastavia) a ja sám so svojím zrkadlom som súčasťou takéhoto pohybu voči druhým ľuďom. Moja osobnostná identita a moja osobnostná kultúra je preto premenlivá a pohyblivá. Je priesečníkom množstva vzťahov, v ktorých sa nachádzam, do ktorých vstupujem a ktoré ruším.

V tých druhých zrkadlách nachádzam sám seba. Je to moja sebareflexia, ktorá sa preto neustále mení tak, ako sa menia moje vzťahy s inými identitami a s inými sebareflexiami.

Čo môže v tomto bludisku zrkadiel, v týchto prieniku kvapalín, v týchto premenách vzťahov urobiť multikultúrna výchova?

Ak sa moja identita buduje cez reflexiu inakosti druhého človeka, miesto multikultúrnej výchovy je preto v prvom rade v podnecovaní uvedomenia si týchto procesov. Multikultúrna výchova má možnosť ukazovať mi, že som tak isto iný ako tí druhí a že to všetko je výsledkom vzťahov, do ktorých vstupujeme. Multikultúrna výchova mi preto nepomôže, ak mi len nahromadí a predostrie informácie o inakosti druhých ľudí, informácie o ich kultúrnych tradíciách. (Takto pracovala multikultúrna výchova vo svojich počiatkoch v USA - americkej bielej strednej vrstve poskytovala informácie o ne-bielych, ne-protestantských Američanoch - o Indiánoch, o afrických

kultúrach a pod.) Informácie môžu niekedy pôsobiť práve naopak a viesť ma nie k pochopeniu inakosti, ale k jej ešte prudšiemu odmietaniu:

Ak sa dozviem, že slovenskí Rómovia svojimi žiadosťami o politický azyl v podstate zneužívajú azylové zákony, a ak sa dozviem, že k pretrvávajúcim vzorcom správania v tomto etniku patria strednodobé životné stratégie zacielené na využitie situácie vo svoj prospech - odmietnem ich ako egocentrikov využívajúcich svoje okolie. Príčiny budem vidieť len v nich samých. Problém je však niekde inde.

Multikultúrna výchova ma môže od informácií o inej kultúre viesť oveľa hlbšie - k analýze vzťahov medzi kultúrami a medzi identitami. Multikultúrna výchova mi ukáže, ako moja identita aj identita toho druhého vznikajú a premieňajú sa v našich vzájomných vzťahoch. Je to reflexia mojej identity prostredníctvom identity druhého a naopak. Je to niečo ako dekonštrukcia mojej kultúrnej a osobnostnej identity - zisťujem, že mi nie je daná fatálne a že nie je nemenná, ale že je to výsledok mnohých procesov a že tento výsledok sa už dnes mení na iný výsledok. Multikultúrna výchova teda cez analýzu mojich vzťahov a cez analýzu vzťahov druhých ľudí pomáha pochopiť dôvody správania druhých ľudí. Vtedy zoslabuje moje odmietanie inakosti druhých a pomáha mi lepšie chápať ich inakosť:

Cez analýzu histórie a kultúry Rómov zistím, že strednodobé životné stratégie sú charakteristické pre regióny, z ktorých historicky pochádzajú (južná a juhozápadná Ázia). Cez analýzu histórie môjho štátu sa dozviem, že politika komunistických vlád podporovala v rómskom etniku práve tieto strednodobé (až krátkodobé) stratégie a dlhodobo učila Rómov, že je možné využívať svoje okolie. Vtedy skôr pochopím situáciu, v akej sa dnes nachádzajú a ich žiadosti o politický azyl budem vidieť ako nechcený a nepriamy dôsledok dlhodobého pôsobenia prostredia, v ktorom žijú. Príčiny preto budem hľadať aj v nich (budem stále vidieť, že je to obyčajné zneužívanie azylových zákonov), ale aj v „bielych“ (budem navyše vidieť, že na rozvoji tejto vlastnosti majú svoj podiel aj „bieli“).

Cez analýzu vzťahov musím po krátkom čase dospieť k analýze mojej vlastnej hodnotovej orientácie. V každom vzťahu voči druhým ľuďom sa totiž nejakým spôsobom správam. Keď zisťujem, že iní sa správajú inak - a majú na to dôvody - nezostáva mi nič iné, len sa pýtať sám seba na dôvody môjho správania. Začínam zvažovať normy môjho správania, hodnoty, ktoré si vážim viac a ktoré si nevážim a pod. Zisťujem, že moje hodnotové orientácie sú istým spôsobom usporiadané a že aj

to má nejaké dôvody. Zisťujem, že tieto hodnoty tvoria moju identitu a už preto viem, že iné hodnoty môžu vytvoriť inú identitu (iného človeka). Multikultúrna výchova mi preto umožňuje hlbšie pochopiť procesy tvorby mojej vlastnej identity.

Výsledkom podobných úvah, ktorým som vystavený pod vplyvom multikultúrnej výchovy, je moja sebareflexia a sebahodnotenie - a teda „sebatvorba.“ Multikultúrna výchova mi ukazuje, ako a prečo môžem chápať druhých ľudí. Jej výsledkom však je, že začnem lepšie chápať sám seba a - v ideálnom prípade - začnem svoju identitu prebudovávať na základe lepšieho chápania seba samého aj s pomocou lepšieho chápania tých druhých. Tento proces „sebatvorby“ nie je uzavretý do individua, ale prebieha na pozadí uvedomenia si vzťahov k druhým ľuďom. Identita seba samého tak nie je niečím, čo by individuum ovládalo, (čo by bolo dané akoby od narodenia - a teda - „s tým nemôžem nič robiť“), ale je to uvedomeľá identita, ktorú je človek schopný meniť.

Multikultúrna výchova sa takto stáva cestou k uvedomelej identite individua. Začína inakosťou tých druhých a končí vo mne samom.

Čo môže učiteľ urobiť pre to, aby jeho žiaci prešli podobným procesom?
Čo môže učiteľ urobiť pre to, aby jeho trieda bola „bez rasizmu a xenofóbie“?

V tejto otázke by som rád odlíšil rasizmus od xenofóbie. Multikultúrna výchova, ako som ju opísal, môže skutočne prispieť k rozvoju školy bez rasizmu. Pri analýze kultúrnych tradícií rôznych rás, pre reflexii hodnotových rebríčkov v kultúrach týchto rás, pri reflexii postavenia rôznych rás v určitej spoločnosti je relatívne ľahké odbúravať predsudky voči inej rase. Človek relatívne ľahko pochopí, že aj ten druhý je človekom s vlastným videním sveta, s vlastnými potrebami a emóciami. Narušiť rasistické zmýšľanie si vyžaduje hlavne dostatok informácií a dostatok vhodných aktivizujúcich metód vo výchove, pri ktorých sú deti stále znova uvádzané do modelových situácií, ktoré majú riešiť konkrétne prípady súžitia rás.

Domnievam sa však, že oveľa ťažším problémom je „škola bez xenofóbie.“ Strach z neznámeho a odpor k neznámemu, k cudziemu, k inému je hlboko zakorenený vo výchove od prvého dňa života dieťaťa. My dnes v súvislosti s veľkou frekvenciou na európskej križovatke kultúr hovoríme o xenofóbii hlavne vo vzťahu k prisťahovalcom, k menšinám a ku kultúrne odlišným ľuďom. Odpor k cudziemu však môže mať oveľa širšie podoby - strach staršej generácie z počítačov („ja sa to už nikdy nenaučím“), odpor k zmenám v obchodnej sieti („také dobré obchody skra-

chovali, ja teraz neviem, kde čo dostať kúpiť), strach z obyčajnej existencie druhého človeka („nehraj sa s hračkami cudzích detí, čo keď sú na tých hračkách nejaké choroby“) a podobne. Takýto strach sa začína budovať vtedy, keď rodina vytvorí okolo svojho dieťaťa ochranný skleník a dieťa vyrastá prakticky izolované od odlišného správania a s neustálym vedomím, že tí druhí ho ohrozujú.

Ako potom môže dieťa v škole lepšie chápať inakosť spolužiaka, ak je on podvedome potenciálnym ohrozením? Ako potom môže dieťa lepšie chápať prisťahovalca z ďalekej krajiny, ak on je nielen neznámy a cudzí, ale dieťa podvedome cíti ohrozenie z jeho strany?

Domnievam sa, že tu je nutné komplexné celospoločenské riešenie, v ktorom je škola len jedným článkom. Odbúravanie strachu z neznámeho si podľa mňa vyžaduje politické opatrenia (rovnosť šancí, spolupráca s inými krajinami, otvorenosť hraníc...), ekonomické opatrenia (opäť rovnosť šancí, znižovanie nezamestnanosti...), kultúrne projekty (prezentácia odlišných kultúr a spoločností, výmenné programy...), ale aj vzdelávacie opatrenia (vo výchove v škole aj mimo školy podnecovať rozvoj tolerancie a empatie, rôzne multikultúrne programy...).

V škole samotnej však vidím veľmi dôležitý článok, ktorý môže radikálnym spôsobom prispieť k rozvoju škôl bez xenofóbie (aj bez rasizmu). Tým je multikultúrna tolerancia a schopnosť multikultúrneho chápania u samotného učiteľa. Touto vetou však už otváram ďalší balík problémov.

Literatúra:

[1] Barša, P.: Politická teorie multikulturalismu. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1999

[2] Bellah, R. N. - Madsen, R. - Sullivan, W. M. - Swidler, A. - Tipton, S. M.: The Good Society. New York, Vintage Books 1992

[3] Benedict, R.: Vzory kultúry. Bratislava, Kalligram 1999

[4] CIVITAS. A Framework for Civic Education. Red. Ch. F. Bahmueller. Calabacas, Center for Civic Education 1991

[5] Gellner, E.: Conditions of Liberty. Londýn, Penguin Books 1996

[6] Mistrík, E. - Haapanen, S. - Haikkinen, H. - Jazudek, R. - Ondrušková, N. - Räsänen, R.: Kultúra a multikultúrna výchova. Culture and Multicultural Education. Bratislava, Iris 1999

[7] Utváranie národnej a kultúrnej identity. Acta culturologica 2. Red. K. Podoláková. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1998